

Schriftgezag en exegese van het Oude Testament

M.J. Paul

In J. Hoek (red.), *Sola Scriptura. De actualiteit van de gereformeerde visie op de Schrift*. Serie THGB, deel 1. Uitg. Groen te Heerenveen, 208, pag. 35-57 en 198-200 (eindnoten).

In deze bijdrage wil ik enige vragen rond het schriftgezag en de exegese van het Oude Testament behandelen aan de hand van een concreet voorbeeld.¹ De drie hoofdstukken in het boek 2 Koningen over Hizkia bieden heel wat aanknopingspunten om belangrijke kwesties te illustreren.² Daarbij is het de bedoeling het eigene van een orthodoxe manier van exegetiseren te laten zien tegenover enerzijds een historisch-kritische of puur literaire benadering³ en tegenover anderzijds een naïef lezen ‘op het eerste gezicht’.

Het handwerk van de exegese

De teksten in het Oude Testament zijn gegeven in een cultuur die ver van ons afstaat. Het vraagt oefening om door te dringen in de andere leefwereld, om te bepalen hoe de boodschap voor de toenmalige lezer en hoorder is overgekomen. De Bijbel is niet als tijdloos document geopenbaard, maar in de loop van meer dan duizend jaar ontstaan in een andere cultuur dan de onze. Het is van groot belang altijd weer bij het begin te beginnen en niet direct aan de betekenis voor ons te denken. Die betekenis is er gelukkig ook, maar pas in tweede instantie. De christelijke gemeente heeft het Oude Testament van Israël ontvangen en wat heeft Israël aan deze boodschap gehad? Dit pleidooi voor een zoeken naar de oorspronkelijke betekenis neemt niet weg dat ook eenvoudige Bijbellezers gesticht en aangesproken kunnen worden door een bijbelgedeelte, zonder allerlei wetenschappelijke kennis. Het blijft echter de taak van de exegeet zoveel mogelijk middelen in te zetten om de betekenis van de tekst in de toenmalige context te bepalen.

Kennis van het Hebreeuws

Om door te dringen tot de oorspronkelijke betekenis van de tekst is beheersing van het Hebreeuws wenselijk. Voor hen die dit ontberen, is het via een vergelijking van vertalingen vaak toch wel mogelijk om te zien waar de knelpunten liggen. Een paar voorbeelden kunnen dit verduidelijken. De Statenvertaling heeft in 2 Kon. 18:4 ‘en roeide de bossen uit’. Vanuit de archeologie en taalwetenschap weten wij inmiddels dat het om gewijde palen gaat, om symbolen van de godin Asjera. Terecht hebben nieuwere vertalingen daarvoor gekozen. In het volgende vers heeft de Statenvertaling ‘hij noemde haar Nehustan’. Daarmee lijkt het dat Hizkia de koperen slang die naam gaf. Maar de koning is het met de verering van de koperen slang niet eens en vernietigt haar. Aannemelijker is dat het volk de slang vereerde en een naam gaf. Taalkundig is het ook mogelijk te vertalen ‘men noemde haar’.

¹ In de jaren tachtig van de vorige eeuw verschenen diverse boeken over het Schriftgezag, zoals J. van der Graaf (red.), *De Heilige Schrift*, Kampen 1984. A.G. Knevel e.a., *Het gezag van de bijbel: verkenningen in de hermeneutiek*, Kampen 1987. Recenter is C. Trimp (red.), *Woord op schrift. Theologische reflecties over het gezag van de bijbel*, Kampen 2002.

² Vgl. voor meer details ook M.J. Paul, G. v.d. Brink en J.C. Bette (red.), *Bijbelverklaring 2 Samuël – 2 Koningen*, Studiebijbel Oude Testament, Veenendaal 2007. Voor verwante websites, zie ‘Websites 2 Koningen’ op www.studiebijbel.nl.

³ In de boeken van Nico ter Linden, *Het verhaal gaat ...* en in publicaties van de zgn. Amsterdamse school speelt de historiciteit van de bijbelboeken nauwelijks een rol. Op populair niveau werkt dat door in de methoden ‘Kind op Zondag’ en ‘Kind op Maandag’.

De literaire structuur

Nadat met name vanaf de tijd van de Reformatie de letterlijke exegese in de belangstelling is gekomen, zijn lange tijd de afzonderlijke verzen en woorden uitgelegd. Alle aandacht ging uit naar de inhoud van de teksten en zo werd veel ontdekt. Er werd echter weinig aandacht gegeven aan de structuur van de hoofdstukken en onderdelen daarvan. Zo behandelt Calvin alle wetten die bij de Tien Geboden horen bij elkaar in een 'harmonie' en laat hij het eigene van de boeken Exodus en Deuteronomium grotendeels liggen. In de oudtestamentische wetenschap is er sinds enige decennia veel belangstelling voor de opbouw van de teksten.

De drie hoofdstukken over Hizkia kunnen als volgt ingedeeld worden:

- 18:1-8 introductie op de regering van Hizkia en algemene typering.
- 18:9-12 informatie over de ondergang van Samaria en de wegvoering van het Tienstammenrijk.
- 18:13-37 en 19:1-37 belegering van Jeruzalem en uitredding
- 20:1-11 Hizkia's ziekte en genezing
- 20:12-19 gezantschap uit Babel

Volgens de introductie heeft Hizkia 29 jaar geregeerd, maar we vernemen slechts een kleine selectie van zijn belevenissen. Het tweede gedeelte, over de ondergang van Samaria, bevat geen nieuwe informatie, maar is een samenvatting van het vorige hoofdstuk. Toch noemt de schrijver dit in vier verzen en hiermee geeft hij aan dat de inname van Samaria, in het zesde jaar van Hizkia van groot belang was voor diens regering. Zou Jeruzalem hetzelfde lot ondergaan? Daarna volgt een uitgebreide beschrijving van de belegering van Jeruzalem door Sanherib in het veertiende jaar van Hizkia. Maar liefst 62 verzen worden aan deze gebeurtenis gewijd. Daarop valt blijkbaar de nadruk van de auteur. Daarna horen we in hoofdstuk 20 over een ziekte en genezing (vs. 1-11) en over een gezantschap uit Babel dat na het herstel op bezoek komt (vs. 12-19). Deze beide zaken zijn niet gedateerd. Tot slot volgen twee afsluitende verzen met 'het overige' en het sterven van Hizkia (20:20-21).

Bij een dergelijk overzicht kunnen we de vraag stellen waarom deze thema's geselecteerd zijn uit 29 jaar regeringstijd en waarom zoveel andere zaken weggelaten zijn. Wat wil de schrijver van de boeken Koningen met deze compositie?

Voordat we op deze vragen ingaan, is het goed om te laten zien dat ook op kleiner niveau een structuuranalyse kan helpen een duidelijker beeld te krijgen.

1 Koningen 18:1-8 bevat een introductie. Die is onderverdeeld in:

- Vs. 1-2 de naam en regeringsperiode.
- Vs. 3 een positieve godsdienstige karakterisering en vergelijking met David.
- Vs. 4 vier zuiveringsacties op godsdienstig gebied: het vernietigen van offerhoogten, gewijde stenen, gewijde palen en de koperen slang.
- Vs. 5-6 een positieve typering in vier omschrijvingen (betrouwen, aanhangen, niet afwijken; de geboden onderhouden) en de mededeling dat voor en na Hizkia niemand zijns gelijke was.
- Vs. 7-8 militaire informatie.

Op grond van deze rubricering is de godsdienstige typering van de koning blijkbaar belangrijker dan de militaire successen. Het valt te verwachten dat in het volgende gedeelte, over de belegering van Jeruzalem, niet zozeer de belegering en bevrijding centraal staan, als wel wat daar in godsdienstig opzicht gebeurt.

Het is mogelijk nog meer te zeggen over de structuur van deze hoofdstukken, maar het beter eerst stil te staan bij enige historische informatie.

De historische achtergronden

De Assyriërs zijn lange tijd heel machtig geweest en hebben over een groot deel van het Midden-Oosten geregeerd. Tiglat-Pileser heeft tijdens de regering van Pekah een groot deel van het noordelijke Israël ingenomen en ballingen meegevoerd (2 Kon. 15:29). De latere Salmanasser V trok op tegen Hosea, de laatste koning van het Tienstammenrijk (17:3). Nadat die Assyrische vorst Samaria enige tijd belegerd had, nam zijn opvolger Sargon II de stad in en voerde veel ballingen weg (17:6; vgl. Jes. 20:1).

Het rijk van Juda was al onderworpen aan de Assyriërs, omdat koning Achaz, de vader van Hizkia, Tiglat-Pileser om hulp gevraagd had (16:7).

In Babel waren er echter tegenkrachten opgestaan tegen het machtige Assyrische rijk. Merodach-Baladan (ook Berodach-Baladan genoemd) maakte zich in maart 721 v.Chr. meester van de troon in de stad Babylon en kon zich daar tot 710 v.Chr. handhaven. In dat jaar trok Sargon II naar Babylon en werd daar ingehuldigd. Merodach-Baladan moest vluchten. Sargon II stierf in 705 v.Chr. tijdens een veldtocht en zijn zoon Sanherib (705-681 v.Chr.) volgde hem op. In maart 704 deed Merodach-Baladan een nieuwe poging om koning van Babylonië te worden en hij hield dat negen maanden vol. Daarna werd hij verdreven door Sanherib. In 700 v.Chr. kreeg Merodach-Baladan echter weer controle over het zuiden van Babylonië, inclusief het gebied van Ur, maar daarna wist Sanherib hem weer terug te dringen. Merodach-Baladan trok zich terug in moerassig gebied ten noorden van de Golf van Akaba. In 694 v.Chr. organiseerde Sanherib een grote campagne, die deels over zee ging, om zijn aartsvijand definitief te verslaan.

Sanherib kwam in 701 v.Chr. naar Juda. Hij veroverde tal van Judese steden, waaronder Lachis, en belegerde ook Jeruzalem. De meeste uitleggers veronderstellen dat Hizkia in opstand tegen Assyrië kwam na de dood van Sargon II in 705 v.Chr. Toen braken in het hele rijk opstanden uit, omdat men erop rekende dat de opvolger, Sanherib, niet dezelfde macht zou ontplooien als zijn vader.

Samenvattend kunnen we stellen dat Merodach-Baladan in de jaren vóór Sanherib de macht probeerde te grijpen en vermoedelijk heeft hij ook Hizkia om steun gevraagd. Aan de buitenkant moest het een beleefdheidsbezoek lijken, om Hizkia te feliciteren met zijn genezing, maar achter de schermen zal er druk politiek overleg zijn gevoerd. In dat kader past het ook dat de Judese koning zijn schatkamers laat zien: hij toont hoeveel hij waard is als partij in het gevecht om de macht. In deze periode besluit Hizkia om in opstand te komen tegen de Assyriërs en de partij van Babel te kiezen. Dit stemt overeen met de korte mededeling in 18:7, dat Hizkia de koning van Assur niet langer diende.

Het valt te begrijpen dat de Assyriërs dat niet op zich laten zitten en komen met een strafexpeditie. Daarom slaan zij, na inname van tal van steden van Juda, het beleg om de hoofdstad Jeruzalem.

Verdere literaire analyse.

Op grond van de ons bekende historische informatie lijkt het aannemelijk dat hoofdstuk 20 chronologisch eerder geplaatst moet worden dan de belegering van Jeruzalem door Sanherib. Waarom wordt een eerdere gebeurtenis later geplaatst? Dit zal te maken hebben met de doelstelling van het bijbelboek. Een 'Inleiding op het Oude Testament' kan ons duidelijk maken dat het boek Koningen geschreven is om een verklaring te geven voor de

ballingschap.⁴ Zowel het Tien- als het Tweestammenrijk zijn dan al weggevoerd en de vraag rijst of de God van Israël wel machtig genoeg was tegenover de vijanden. Wat is de toekomst? Ter verklaring van de ballingschappen worden hier en daar uitgebreide beschouwingen gegeven, zoals in 2 Kon. 17:7-23, zodat het volk in ballingschap weet waarom dit gebeurd is. Het is typerend dat de geschiedenis van Hizkia eindigt met de profetie van Jesaja over Babel: alles van de getoonde schatten gaat naar Babel en ook Hizkia's zonen zullen daar hoveling worden (20:17-18). Het lijkt erop dat afgesloten wordt met een climax aan het eind. De God van Israël is met zijn volk en wil Jeruzalem bevrijden, maar uiteindelijk zullen de mensen de schatten van het paleis naar Babel weggevoerd worden. Wat later gebeurt, is geen grillig noodlot, maar volvoering van het oordeel!

Met deze zaken in het achterhoofd kunnen we nog eens letten op het verslag van de belegering van Jeruzalem.

- 18:13-16 Hizkia is bereid zich te onderwerpen en betaalt veel zilver en goud
- 18:17-37 Sanherib komt toch naar Jeruzalem en er vindt een gesprek plaats tussen de rabsake (een soort maarschalk) en een afvaardiging van Hizkia
- 19:1-7 Hizkia vraagt aan Jesaja om raad en deze voorzegt de bevrijding
- 19:8-13 tweede toespraak van de rabsake
- 9:14-19 gebed van Hizkia
- 9:20-34 tweede profetie van Jesaja
- 9:35-37 Sanheribs leger wordt gedood; hij trekt terug naar Ninevé en daar wordt hij gedood.

Uit dit overzicht blijkt dat niet de belegeringstactiek centraal staat, maar de godsdienstige houding: Hizkia bidt om hulp en tweemaal komt er een profetie van Jesaja. God regeert! De nadruk op de godsdienstige situatie blijkt ook uit de discussies.

In 18:19-22 en 30 bespot de Assyrische vertegenwoordiger (die blijkbaar Hebreeuws kan spreken) het vertrouwen van Hizkia, terwijl dit vertrouwen in vers 5 als een belangrijke typering van Hizkia is vermeld.

Tevens kleineert de rabsake de macht van de God van Israël door Hem op één lijn te plaatsen met de goden van de andere volken. Die waren niet in staat om hun volk te redden uit de hand van de Assyriërs (18:34-35; 19:12-13). Voor Hizkia is dat het belangrijkste punt in zijn gebed: de boodschap die Sanherib gezonden heeft om de levende God te honen (19:17). Daarom doet hij een beroep op Gods grootheid en op de erkenning door andere volken. 'Nu dan, HERE, onze God, verlos ons uit zijn macht; dan zullen alle koninkrijken der aarde weten, dat Gij, HERE, alleen God zijt' (19:19).

Deze accenten zijn voor de ballingen, de eerste lezers en hoorders van het boek Koningen, van groot belang. Immers, Jeruzalem en de tempel zijn verwoest. Hebben dan de goden van de Babyloniërs meer macht dan de God van Israël? Is vertrouwen op de HERE tevergeefs? De boodschap van dit gedeelte over Hizkia is duidelijk: God regeert en er gebeurt met Jeruzalem niet meer dan Hij toelaat. De auteur van Koningen heeft een selectie gemaakt uit het beschikbare materiaal. Hij wil geen volledig beeld schetsen van de regering van deze koning en daarom kiest hij slechts enkele onderwerpen. Wat hij gekozen heeft, is van het grootste belang voor latere generaties!

Archeologie

⁴ Bijv. B.R. Dillard & T. Longman, *Inleiding op het Oude Testament*. Ned. vert., Heerenveen, 2000, 2002². Het is ook nuttig een 'Theologie van het Oude Testament' te lezen, om de theologische hoofdlijnen op het spoor te komen. Bijv. P.R. House, *Old Testament Theology*, Downers Grove 1998.

De bovenstaande analyse van de bijbelteksten is van belang, maar de eigen geloofsovertuiging van de uitlegger komt daarin nog niet zo naar voren. Het is zelfs mogelijk de boodschap van deze hoofdstukken te zien zonder deze persoonlijk te geloven. In het volgende onderwerp blijkt dat er beslissende keuzes gemaakt moeten worden. Het is namelijk zo dat er vanuit de archeologie zaken ontdekt zijn die in tegenspraak zijn met de tekst van 2 Koningen. Hoe moeten we daarmee omgaan en welk getuigenis geven wij de voorrang?

Woorden en afbeeldingen van Sanherib

Kolonel R. Taylor in Bagdad kreeg in 1830 een zeskantige prisma in handen, waarop 487 regels stonden geschreven in spijkerschrift. Deze steen is afkomstig uit 691 v.Chr. en vervaardigd op grond van officiële verslagen. Bijna 20 jaar later dan Taylor groef H. Layard een paar kolossale stenen stieren op bij de ingang van een paleis te Ninevé. Deze stieren, bewakers van het paleis van Sanherib, waren met dezelfde tekst beschreven als de prisma. Dergelijke composities hadden als doel de vorsten te beschrijven als succesvolle onderkoningen van de goden van Assyrië. In geen enkel geval kon een nederlaag vermeld worden. Een duidelijk verschil met de bijbelse berichtgeving over de koningen!

Layard ontdekte te Ninevé ook schitterende reliëfs. Deze in steen gehouwen serie voorstellingen laat zien hoe Sanherib de stad Lachis belegert, aanvalt, verovert en plundert. Uit de bouw van het paleis blijkt dat de Lachis-zaal een centrale plaats inneemt. Een lange hal met andere decoraties leidde de bezoekers naar deze zaal. Zo moesten zij onder de indruk raken van Sanheribs grote daden. In woord en daad vertelt de koning wat hij allemaal gedaan heeft, en daarbij geeft hij ook aandacht aan Jeruzalem. Layard sprak direct uit, dat er weinig twijfel over kan bestaan dat deze campagne tegen de steden van Juda dezelfde is als die beschreven wordt in 2 Kon. 18. Er zijn echter ook duidelijke verschillen en daarom zijn er anderen die het niet met Layard eens zijn. Zij wijzen erop dat Hizkia volgens de Bijbel tributeut betaalde voordat de rabsake kwam, en dat de Assyriërs een grote nederlaag leden: 185.000 man worden in één nacht gedood door een engel. Bij de Assyriërs is er geen woord over dit verlies, maar spreekt men juist van een geschenk dat Hizkia nog nazond naar Ninevé. Zo rijst de vraag naar de onderlinge relatie tussen de beide berichten.

Het Taylor-prisma

De tekst op de Taylor-prisma luidt: 'En wat betreft Hizkia, de Judeeër, die zich niet onderworpen had aan mijn juk: ik omsingelde 46 van zijn sterke, ommuurde steden en ontelbare plaatsen in de omgeving ervan en veroverde ze door middel van aarden wallen en stormrammen, door aanvallen van voetvolk, door ondermijning, bressen en belegeringswerktuigen. Ik verdreef uit hun midden 200.150 mensen, van groot tot klein, mannen en vrouwen, paarden, muilezels, ezels, kamelen, runderen en schapen zonder getal en rekende hen als buit. Hemzelf sloot ik op in Jeruzalem, zijn koninklijke stad, als een vogel in een kooi. Ik stelde wachtposten rondom hem op en maakte het onmogelijk voor iemand om uit zijn stad te gaan. De steden die ik geplunderd had, sneed ik af van zijn territorium en ik gaf ze aan Mitinti, koning van Asdod, Padi, koning van Ekron, en Sillibel, koning van Gaza, en verkleinde zo zijn koninkrijk. Ik voegde aan hun vroegere jaarlijkse belasting een schatting toe die past bij mijn heerschappij en legde hun dat op. De vrees voor mijn vorstelijke luister overweldigde Hizkia. De krijgers en de elitetroepen die hij binnengehaald had om zijn koninklijke stad Jeruzalem te versterken, vochten niet. Hij heeft mij achterna laten brengen te Ninevé, mijn koninklijke stad, 30 talenten goud, 800 talenten zilver, goede antimoon (= verfstof?), grote blokken van rode steen, met ivoor ingelegde bedden en stoelen, huiden van olifanten, slag tanden, ebbenhout, bukshout, allerlei soorten kostbare schatten, en zijn

dochters, vrouwen van zijn paleis, zangers en zangeressen. Hij zond zijn gezant om de schatting te betalen en om eerbied te betuigen.’

De exegeet R.E. Clements neemt aan dat het verslag in Koningen het product is van theologisch theoretiseren lang na 701 v.Chr., vermoedelijk een eeuw later. Het verslag dat in Koningen terecht is gekomen, moet geschreven zijn met de bedoeling de theologische betekenis van Jeruzalem te accentueren. Omdat deze stad nog nooit ingenomen was door de vijanden, werd zij steeds meer verheerlijkt en heeft men deze ‘narrative theology’ ontwikkeld. Een oud verhaal werd opgesierd met allerlei legendarische trekken, met als doel het benadrukken van de unieke positie van deze stad. Daarom verdient het verslag van Sanherib, zo kort na de gebeurtenissen geschreven, de voorkeur.

Tegen deze redenering van Clements valt echter wel het nodige in te brengen. Het blijkt dat de redevoering van de rabsake boordevol Assyrische elementen zit. Bovendien komen er talrijke historisch juiste details in voor, vooral wat de veroveringen aangaat. Dat wekt het vermoeden dat wij in de Bijbel een behoorlijk accuraat verslag hebben van wat de maarschalk zei.

Hoe kunnen we het beste de gedeeltelijk tegenstrijdige weergaven harmoniseren? Het beste is om het verslag van Sanherib niet geïsoleerd te bezien, maar een nauwkeurige vergelijking toe te passen met verslagen van andere overwinningen. Dan blijkt dat zijn zwijgen minstens zo welsprekend is als zijn weergave van de gebeurtenissen. Hij schrijft dat hij Hizkia opgesloten heeft als een vogel in een kooi. Dat betekent dat hij het beleg om Jeruzalem heeft geslagen. Maar hij rept met geen woord over inname van de stad! Uit de rest van de tekst blijkt, dat de Assyriërs gewoonlijk de steden van afvallige vazallen verwoestten en plunderden, waarbij de rebellerende heerser gevangen genomen werd en gedood. Maar Jeruzalem is niet verwoest en Hizkia mag koning blijven. Uit deze ongebruikelijke handelwijze kan de conclusie getrokken worden dat Sanherib geen grote overwinning heeft behaald op Hizkia. Verder is het van belang dat Sanherib uitgebreid aandacht geeft aan Lachis, een van de 46 steden die hij in het begin noemt. Met veel moeite en met allerlei militaire middelen heeft hij eindelijk deze stad ingenomen. Daarom heeft hij de Lachis-zaal centraal geplaatst in zijn paleis, terwijl op een van de wanden van de gangen vermoedelijk het beleg van Jeruzalem gestaan heeft. Dat betekent dat er met de vermelding van Lachis heel wat meer eer viel te behalen dan met Jeruzalem. Hoewel de Assyrische koningen nooit een nederlaag vermelden, blijkt dus door vergelijking dat Sanherib bij Jeruzalem geen groot succes heeft behaald.

Ook is het van belang dat Sanherib niet expliciet zegt dat hij Jeruzalem gespaard heeft. Toen Assurbanipal Tyrus veroverde, spaarde hij de koning. Deze edelmoedigheid wordt breed uitgemeten: ‘Ik had medelijden met hem en gaf hem zijn zoon terug’. Zo’n zin ontbreekt bij Hizkia. Dat maakt het waarschijnlijk dat hij niet gespaard is door de edelmoedigheid van Sanherib, maar dat er andere oorzaken zijn. Nog een indicatie is het ontbreken van een triomfantelijke slotzin. In zekere zin is de schatting van Hizkia ook wel een succes, maar de gebruikelijke verheerlijking van de successen van de koning ontbreekt. Daarom heeft het alle schijn dat de verplichte schatting van Hizkia naar het eind verplaatst is. Er viel verder niets roemrijks van de koning te vermelden. Een bevestiging hiervoor is waarschijnlijk ook de vermelding dat Hizkia hem de schatting achterna bracht, dus niet tijdens zijn beleg van Jeruzalem. Want het is toch gebruikelijker dat een koning van een stad concessies doet tijdens de belegering, dan nadat de belegeraar al weer vertrokken is. Op grond van deze argumenten lijkt het aannemelijk dat we de voorrang moeten geven aan de weergave in de Bijbel en het Assyrische verslag moeten beschouwen als een omgewerkte versie.

Herodotus en de muizen

Als aanvulling op de Assyrische versie van de ondergang van Sanheribs leger volgt hier een passage van de Griekse geschiedschrijver Herodotus. Vooraf ging het relaas over een verwaarlozing en benadeling van de soldaten door de Egyptische koning. ‘En daarna voerde Sanacheribos (= Sanherib), de koning van de Arabieren en de Assyriërs, een groot leger naar Egypte. De soldaten van de Egyptenaren wilden echter niet helpen. De priester (bedoeld is priester-koning Sethos), in het nauw gedreven, ging de tempel binnen en klaagde bij het godenbeeld over het droevige lot, dat hem te wachten stond. Toen hij daar aan het jammeren was, viel hij in slaap en het scheen hem in de droom toe, dat de god bij hem kwam staan en hem bemoedigde, dat hij niets onaangenaams zou ondergaan, als hij het leger van de Arabieren tegemoet zou gaan. Want hij zou hem helpers sturen. Vertrouwend op wat hij in de droom gezien had, nam hij wie hem wilde volgen van de Egyptenaren mee en legerde zich in Pelusium, want daarlangs gaan de toegangswegen. Maar hem volgde niemand van de soldaten, alleen handelslui, handwerklui en marktkooplieden. Toen de tegenstanders daar ook gekomen waren, stortte zich ’s nachts een zwerm veldmuizen over hen uit en die vraten hun pijlkokers, de bogen en de draagriemen van de schilden op, zodat ze de volgende dag ongewapend op de vlucht sloegen en velen van hen sneuvelde. Nu staat die koning in steen in het heiligdom van Hephaestus met op zijn hand een muis, terwijl hij door middel van een opschrift zegt: Kijk naar mij en wees vroom.’⁵

Algemeen wordt dit verhaal gezien als een Egyptische versie van de veldtocht van Sanherib in 701 v.Chr. Herodotus (5^e eeuw v.Chr.) zegt het verhaal gehoord te hebben van Egyptische priesters. Ook in het Oude Testament blijkt Egypte een belangrijk doel voor Sanherib te zijn (2 Kon.18:21,24; Jes. 37:25; vgl. Tirhaka in 2 Kon.19:9). Wat de Arabieren betreft kunnen we veronderstellen, dat Sanherib inderdaad huurlingen van dit volk in dienst had. Het verhaal vormt in ieder geval een bevestiging van de nederlaag van het Assyrische leger, wat een ondersteuning is van de bovenstaande interpretatie van de Assyrische weergave: men heeft de nederlaag proberen te verhullen.

Een verschil wordt duidelijk in de oorzaak van de ondergang van het leger. In het Oude Testament wordt deze aan een actie van een engel toegeschreven, terwijl Herodotus muizen noemt. Volgens het verslag hebben de muizen het leer van de wapens opgegeten. Is de oorzaak van de nederlaag echter alleen het gebrek aan wapens? In 1 Sam. 6:4-5 staat de combinatie van een muizenplaag en een epidemie die door God was veroorzaakt (5:6). Muizen zijn vaker het symbool van epidemieën. Het is daarom mogelijk dat het leger ook geplaagd werd door een epidemie, waardoor soldaten stierven. Vanuit het oogpunt van de Assyriërs, die vermoedelijk niets wisten van de activiteit van de engel, kunnen de sterfte en de nederlaag zo overgekomen zijn.

Flavius Josephus over Hizkia en Herodotus

Josephus geeft in zijn *Oude geschiedenis* een weergave van de bijbelse berichten over Hizkia en de belegering van Jeruzalem door Sanherib. Daarna gaat hij in op Herodotus. ‘Over die Sennacherib deelt ook Herodotus in het tweede boek van zijn *Historiën* mee, dat hij is opgetrokken tegen de koning van de Egyptenaren, een priester van Hephaestus, en dat hij Pelusium belegerde en dat beleg heeft opgebroken, om de volgende reden: de koning van de Egyptenaren had gebeden gericht tot god, en god had hem verhoord en de Arabier – hier vergist Herodotus zich, want hij duidt hem niet aan als koning van de Assyriërs, maar van de Arabieren – had bezocht met een plaag. Muizen hadden namelijk volgens hem, massaal in één nacht de bogen en andere wapens van de Assyriërs doorgeknaagd, en daarom had de koning, verstoken van bogen, zijn leger bij Pelusium teruggetrokken. Dat is de versie van Herodotus.

⁵ Herodotus, *Historiën* II, 141.

Berosus, de auteur van de *Geschiedenis van Chaldea*,⁶ maakt ook melding van koning Sennacherib en deelt mee dat hij heerste over de Assyriërs en dat hij tegen heel Azië en tegen Egypte militaire acties ondernam. Toen Sennacherib van zijn oorlog tegen de Egyptenaren was teruggekeerd naar Jeruzalem, kwam hij daar tot de ontdekking dat het leger dat onder bevel stond van zijn generaal Rapsakes in groot gevaar verkeerde als gevolg van een pestepidemie. God had namelijk zijn leger bezocht met een pestziekte, waarbij in de eerste nacht van het beleg 185.000 soldaten inclusief hun generaals en officieren om het leven waren gekomen. Als gevolg van die ramp was hem de schrik om het hart geslagen en was hij helemaal in paniek geraakt. Omdat hij bang was dat zijn gehele leger eraan zou gaan, nam hij met wat er nog van zijn troepenmacht over was, de wijk naar zijn eigen rijk, het zogeheten rijk van Ninus.⁷

Op deze manier schuift Josephus de weergave in het Oude Testament en het verslag van Herodotus in elkaar. Het ingrijpen van een engel wordt weggelaten en de pestepidemie geldt als de oorzaak van de dood van de soldaten.

Als conclusie is het mogelijk om te zeggen dat de oude geschiedschrijvers min of meer de weergave van de bijbelschrijver bevestigen, en dat er een aannemelijke verklaring is voor de manier waarop Sennacherib in Ninevé zijn verslag heeft gemaakt. Het is in dit geval echter niet mogelijk te zeggen dat de archeologie de Bijbel bevestigt en de waarheid ervan aantoonde. De bijbeluitlegger zal een zorgvuldige afweging moeten maken tussen de verschillende berichten en hierbij is de eigen geloofsovertuiging van belang. Die geldt niet slechts in de voorrang die gegeven wordt aan de bijbelse weergave, maar ook in de houding tegenover de inhoud van de geschiedenis. Zijn wij bereid de waarde van het gebed van Hizkia te zien en de mogelijkheid dat profeten de toekomst voorzeggen? Is de God van Israël inderdaad machtiger dan de goden van de andere volken? Geloven we in het ingrijpen van engelen in deze wereld?

De weergave in Kronieken en Jesaja

In het bovenstaande is steeds uitgegaan van de weergave van de geschiedenis van Hizkia in het boek Koningen. Er zijn echter nog twee bijbelboeken die grotendeels dezelfde zaken vertellen. De gedeelten 2 Kon. 29-32 en Jes. 36-39 kunnen ter vergelijking opgeslagen worden. Dan valt op dat Jesaja een danklied vermeldt na het herstel van ziekte (Jes. 38:9-20). Kronieken geeft uitgebreid aandacht aan de zuivering van de eredienst (29:3-36 en 31:1-21) en aan de viering van het Pascha (30:1-27). Dit laatste hangt samen met het doel van Kronieken in de tijd van de terugkeer uit de ballingschap.

Tevens wordt in dat bijbelboek extra aandacht gegeven aan de zuivering van de cultus. In historisch-kritische kring wordt de geloofwaardigheid van het boek Kronieken meestal erg laag ingeschat. Men acht het boek een idealisering van de koningentijd en deze geschiedenis een literaire verfraaiing om Hizkia vroom voor te stellen als een soort voorloper van koning Josia. Hier achter zit de gedachte dat het boek Deuteronomium pas na Hizkia, in de tijd van koning Josia (2 Kon. 22-23) zou zijn ontstaan.⁸ Maar opvallend genoeg zijn er ook in het boek Koningen, namelijk in 2 Kon. 18:4 en 22, aanwijzingen voor deze religieuze zuivering van Hizkia. De rabsake gebruikt het zelfs als argument: Hizkia heeft offerhoogten laten

⁶ Berosus was een Babylonische priester die kort na 300 v.Chr. in het Grieks een geschiedenis van Babylon schreef.

⁷ Josephus, *Oude geschiedenis*, X, 18-22.

⁸ Voor meer informatie hierover, zie M.J. Paul, *Het Archimedisches punt van de Pentateuchkritiek*, 's-Gravenhage 1988. In 1806 rekende W.M.L. de Wette af met de historische betrouwbaarheid van het boek Kronieken en dit standpunt komt nog steeds voor. Bijv. H. Spieckermann houdt in zijn boek *Juda und Assur in der Sargonidenzeit*, Göttingen 1982 uitsluitend rekening met Koningen, maar niet met Kronieken.

verwijderen en hoe kan hij dan ooit vertrouwen op God, die immers hierdoor vertoerd moet zijn?

De wonderen

Velen beperken de wonderen in de Bijbel tot enkele perioden, zoals de tijd van Elia en Elisa, maar er zijn in de tijd van Hizkia ook heel wat wonderen gebeurd. Jesaja voorzegt de bevrijding van Jeruzalem en kondigt ook aan dat koning Hizkia nog vijftien jaar verlenging van zijn leven krijgt. Een engel van God doodt 's nachts vele duizenden soldaten van de Assyriërs. De genezing van de koning is een wonder en kan niet verklaard worden door de vijgenkoek die gebruikt wordt. Volgens B. Smalhout handelde Jesaja als een natuurdokter, omdat gekonfijte vijgen een zeer hoog suikergehalte hebben. Gekonfijte vruchten werden vroeger (ook in ons land) wel gebruikt om zweren en etterende wonden te behandelen. Geconcentreerde suikeroplossingen, zoals bij deze vijgen, zijn sterk hygroscopisch. Dat wil zeggen dat de gedroogde vijgen de neiging hebben om vocht aan te trekken. Als deze op wonden en zweren worden gelegd, worden op een natuurlijke manier wondvocht, pus en bacteriën opgezogen. Ziektemakende microben sneuvelen door de hoge suikerconcentraties. Een wond wordt door er gekonfijte vijgen op te leggen schoon en in zekere mate steriel, zodat genezing kan optreden.⁹

In reactie hierop kunnen we stellen dat de builen toch wel zeer ernstig waren omdat voor het leven van Hizkia gevreesd werd. Zou er dan niet meer aan de hand zijn dan deze zwellingen? In het geval een vijgenkoek een 'gewoon' natuurgeneesmiddel is, het vreemd is dat Jesaja hiervoor nu pas opdracht geeft en niet bij zijn eerste bezoek aan Hizkia. Het is aannemelijker dat dit beperkte middel een buitengewone en ook zekere uitwerking heeft door Gods ingrijpen, te vergelijken met de daad van Elisa die met een beetje zout een hele waterbron blijvend gezond maakt (2 Kon. 2:19-22).

De omkeer van de schaduw in de zonnewijzer van Achaz (2 Kon. 20:8-11) is iets dat tegen de gewone gang van de gebeurtenissen ingaat. Ook hier zijn wel natuurlijke verklaringen aangedragen, maar dan rijst de vraag of Hizkia niet wist dat dit verschijnsel zich vaker voordeed. Als het een bekend fenomeen is, waarom vraagt het gezantschap uit Babel dan naar 'het wonderteken dat in het land geschied was' (2Kr.32:31), waarmee eerder het 'zonnewonder' dan de genezing van Hizkia bedoeld is? Waarom de ophef over een verschijnsel dat men in het astronomisch ingestelde Babel beter kon verklaren dan in Jeruzalem? Het is zeker waar dat God meermalen gewone natuurverschijnselen gebruikt voor zijn doel (bijv. de doortocht door de Rode Zee werd mogelijk door het waaien van een oostenwind; Ex. 20:21), maar het zijn wonderen wanneer ze plaatsvinden op de vooraf aangekondigde tijd met het beloofde doel.

Vooroordelen in de exegese

In het bovenstaande is enige malen gewezen op het feit dat er keuzes gemaakt moeten worden. Neutrale uitleg is niet altijd mogelijk. In het kader van dit boekje kan ook de vraag gesteld worden in welke mate de exegese bepaald wordt door het Schriftgeloof. Is exegese in 'bijbelgetrouwe' kring niet per definitie bevooroordeeld?

Als antwoord hierop kunnen we stellen dat een deel van de exegese, het 'handwerk' van vertalen en analyseren redelijk neutraal is. Maar het maakt een groot verschil of wij de Bijbel slechts taalkundig en literair benaderen of beschouwen als Woord van God. Dit heeft consequenties ten aanzien van de betrouwbaarheid en ten aanzien van de toepassing voor ons.

⁹ B. Smalhout, *Bijbelse tijdgenoten*, Utrecht 1997, 87-88.

Het is mogelijk afstandelijk te concluderen dat Hizkia vertrouwde op zijn God, maar ook om hierin een oproep te horen voor ons om hetzelfde te doen.

Wie uitgaat van gereformeerde principes van Schriftuitleg heeft een kader, zonder dat dit een knellend harnas hoeft te zijn. Er is altijd enige ruimte geweest voor verschil in interpretatie, ook op grond van de belijdenis. De confessie belijdt het gezag van de Schrift en wil daaraan onderworpen zijn; ze kan en moet getoetst worden. Door eeuwenlange aanvaarding groeide het gezag van de confessie en de exegeet is gehouden aan de hoofdlijnen hiervan, maar hij heeft een zekere vrijheid in uitleg van de bijbelgedeelten.

In dit gedeelte over Hizkia zijn geen spanningen op dit gebied aanwezig en daarom wil ik een ander voorbeeld noemen. Op basis van de archeologie lijkt het inmiddels aannemelijk dat de twee stenen tafels (tabletten) met de Tien Geboden twee identieke exemplaren zijn geweest. Toch zegt de Heidelbergse Catechismus – zonder Schriftbewijs! – dat de eerste tafel gaat over houding tegenover God en de tweede over wat wij onze naaste schuldig zijn (vr. en antw. 93). Men bedoelt dat de eerste vier geboden (in de protestantse telling) een andere gerichtheid hebben dan de laatste zes. Wanneer de beide stenen tabletten identiek waren, vervalt deze verdeling, hoewel het ook mogelijk is dat de voor- en achterkant deze verdeling kenden (Ex. 32:15). Dit is onzeker, maar zulke zaken raken niet de inhoud van het belijden.

Een ander vooroordeel in de exegese heeft te maken met de bereidheid een bijbelgedeelte te plaatsen in de totale context van de Schrift. Als we belijden dat God in de loop der eeuwen Zich steeds rijker openbaarde, moet er ook de bereidheid zijn de heilsgeschiedenis in de uitleg te betrekken. In het geval van Hizkia kunnen er dan wel vragen rijzen als het gaat om zijn reactie op het aangekondigde sterven. Waarom zag Hizkia daar zo tegenop?

Velen nemen aan dat er in het Oude Testament (bijna) geen zicht was op het leven na de dood en dat Hizkia daarom niet wilde sterven. In reactie hierop wil ik stellen dat de opstanding in het Nieuwe Testament veel rijker naar voren komt, maar ook in het Oude Testament zijn er toch aanzetten tot dat geloof te ontdekken. Hoe zou het anders komen dat ook in het Jodendom de opstanding uit de dood een centraal punt is?¹⁰

Er zijn ook andere verklaringen mogelijk van de houding van de koning. Hizkia was ongeveer 39 jaar oud toen hij de boodschap kreeg dat hij moest sterven. Zou hij weggenomen worden in 'het midden van de jaren', halverwege de gewone leeftijd (vgl. Ps. 102:25), terwijl God juist een lang leven beloofde aan degenen die Hem dienen (zoals in Ex. 20:12)? Een tweede reden kan liggen in het feit dat hij bezig is met een reformatie. Hoe moet die verder gaan, zeker wanneer er mogelijk niet veel draagvlak is bij het volk? Dan bedoelt Hizkia Gods eer. Ten derde is het waarschijnlijk zo, dat er nog geen troonopvolger was. Manasse is pas twaalf jaar oud bij het overlijden van Hizkia, zodat hij pas drie jaar na de ziekte geboren kan zijn. In het Oude Testament ligt een grote gerichtheid op het leven hier en nu, voor Gods aangezicht. In het leven blijkt Wie de Here is en hoe Hij zegent. Op den duur verschuift de aandacht meer naar het leven na de dood, maar we kunnen niet zeggen dat de oudtestamentische gelovigen geen hoop hadden bij het sterven (vgl. Ps. 73:20-24; Dan. 12:2; Hebr. 11).

Dit is niet hetzelfde als nieuwtestamentisch gedachtegoed teruglezen in het Oude Testament. We moeten zeker rekening houden met voortschrijdende openbaring, maar er zijn wel samenhangen en soms, zoals in de Brief aan de Hebrëënen, wordt licht geworpen op de eerdere openbaring. Nadat dit gesteld is, wil ik ingaan op het woord 'Borg' in Jes. 38:14. Hizkia bidt

¹⁰ J.D. Levenson geeft in zijn boek een stevig pleidooi voor de verankering van de opstandingsgedachte in het OT. Daarvoor voert hij veel getuigen uit het rabbijnse Jodendom aan. Zie *Resurrection and the Restoration of Israel. The Ultimate Victory of the God of Life*, London 2005.

daar ‘wees Gij mijn Borg’ (SV) of ‘sta in mijn nood voor mij in’ (NBV). Het woord ‘Borg’ heeft in het Nieuwe Testament de betekenis van Middelaar (vgl. Hebr. 7:22), maar in de situatie van Hizkia is er een algemene vraag om hulp in nood. In het verband is er geen aanwijzing dat hij vroeg om vergeving van zonden. Het blijft altijd weer van belang om de woorden in het verband uit te leggen en er niet bij voorbaat een dogmatische gedachte in te leggen.

Verrijking

Het is mogelijk om het gelovige vooroordeel te beschouwen als een last, omdat het de vrijheid van de exegeet zou beperken. Zoals boven aangegeven is, lijkt het mij dat wij niet om fundamentele keuzes heen kunnen, zodat iedere uitlegger te maken heeft met vooronderstellingen. Het is ook mogelijk om te spreken over de rijkdom van het gelovige vooroordeel. Want daardoor is de geschiedenis van Hizkia niet slechts een stuk Israëlitische geschiedenis, maar een onderdeel van het Woord van God dat ook voor ons en in onze tijd zeggenschap heeft. Zoals Ps. 48 zegt ‘Waarlijk, zo is God, onze God, voor eeuwig en altoos!’ (vs. 15). Daarom mogen Gods macht en trouw aan Israël en de gemeente hoop geven, nu en in de toekomst. Deze God is niet slechts hoog verheven boven de stervelingen, maar spreekt door woorden en daden. Hij wil gebeden verhoren en door onmogelijkheden uitkomst geven. De machten van het kwaad kunnen zeer bedreigend zijn, maar God zal zijn engelen bevelen (Ps. 91:11).

Een afbeelding van Hizkia?

In Ramat Rachel, dichtbij Jeruzalem, is een potscherf gevonden met een geschilderde figuur erop. Is dit een afbeelding van een koning van Juda? De scherf meet 12,5 bij 7,5 centimeter en is gevonden in het paleis. In zwart en rood is een koninklijke figuur afgebeeld met een baard die naar voren steekt. De dunne lijnen zijn in zwart en de dikkere in rood. De koning zit op een troon en heeft zijn handen naar voren gestrekt. De spieren in de armen zijn duidelijk zichtbaar, evenals de armbanden. De manier van afbeelden heeft verwantschap met gevonden Assyrische afbeeldingen, met name de muurtekeningen in het paleis van Tiglat-Pileser III (8^e eeuw). Het is jammer dat de afbeelding onvolledig is en een mogelijke kroon op het hoofd ontbreekt. De archeoloog Barkay, die opgravingen gedaan heeft in Ramat Rachel, is van mening dat dit wel eens een portret kan zijn van Hizkia, de koning die deze plaats en het paleis liet bouwen.¹¹

Zegelafdrukken (bullae)

Enige jaren geleden werd een zegelafdruk van koning Achaz ontdekt, maar inmiddels zijn er nog meer gevonden met de naam van zijn zoon Hizkia. Terwijl het zegel van Achaz slechts letters bevat, tonen de zegels van Hizkia ook afbeeldingen. De bullae die het eerst ontdekt werden, laten een mestkever met twee vleugels zien, die tussen zijn poten een mestballetje rolt. De voorstelling is vooral bekend van de Egyptische scarabeeën. De tekst luidt: ‘Van Hizkia (zoon van) Achaz, koning van Juda’. Het wekt verwondering dat de vrome koning een dergelijke afbeelding gebruikt. De suggesties over de betekenis lopen uiteen van Fenicische tot Egyptische invloed. De laatste jaren zijn nog enige bullae ontdekt, en daar is ook de afbeelding aanwezig van een gevleugelde zonnescijf en de Egyptische ankh. Deze nieuwe vondsten versterken de indruk dat de symboliek uit Egypte afkomstig is. Toch is het voor een vrome koning als Hizkia uitgesloten dat hij de godsdienstige voorstellingen uit Egypte

¹¹ Vgl. P.J. Lalleman, ‘Een tekening van een koning van Juda!?’ , *Ellips* 32, april 2007, 18-20. Door de vondst van de zgn. *lmlk*-zegels lijkt de datering in de tijd van koning Hizkia duidelijker te zijn dan in dit artikel naar voren komt.

overnam. Het moeten algemeen bekende symbolen van gezag en heerschappij zijn geweest, passend bij zijn koningschap.

Terugblik

Bij de uitleg van het Oude Testament komen veel zaken kijken. Dit is in de loop der eeuwen steeds zo geweest, maar de laatste tijd komen daar voortdurend nieuwe aspecten bij, vooral vanuit de archeologie. De interpretatie daarvan is boeiend, maar heeft ook steeds weer te maken met een kader waarin de zaken geplaatst worden. Elke tijd en generatie heeft eigen benaderingen en vraagstellingen. In de negentiende eeuw waren er veel uitleggers die wonderen ontkenden en weg verklaarden. Volgens de 'echte' historicus voldoet het boek Kronieken in geen enkel opzicht aan onze normen. Later verschuift de aandacht van een historische naar een literaire benadering, waarbij de Bijbel in esthetisch opzicht bestudeerd wordt. Maar welke zeggenschap hebben de daden van God in het verleden dan nog voor ons? Wat betekent het de 'daden des HEREN' te gedenken? In onze tijd merken we een grote tolerantie naar andere godsdiensten, zodat de verschillen tussen de God van Israël en de andere goden weer extra nadruk moet ontvangen. Steeds weer komen andere facetten naar voren van de veelkleurige wijsheid van God.

Het raadplegen van oude bijbelverklaringen is nuttig, want we bouwen voort op wat anderen gezien hebben, maar toch is het belangrijk om steeds weer door te gaan met de uitleg. De reformatorische traditie met haar grote eerbied voor de Schrift mag met een gerust hart de nieuwe uitdagingen onder ogen zien. Vaak botsen wetenschappelijk theorieën met het zelfgetuigenis van de Schrift. Dan is er wijsheid nodig om daarmee om te gaan. Vanuit het geloof is er de diepe overtuiging, dat wat de wetenschap ook zegt, Gods Woord stand houdt in eeuwigheid! In bescheidenheid en in afhankelijkheid van Gods Geest mogen we zo uit de Schrift nieuwe en oude schatten te voorschijn brengen (vgl. Mat. 13:52).

Drie afbeeldingen [niet opgenomen in het gepubliceerde hoofdstuk]:

1. Een mogelijke afbeelding van Hizkia
2. Een kleizegel van Hizkia, met mestkever
3. Een kleizegel van Hizkia, met ankh-teken

